

СОФИЯ КАТО ПРИТЕГАТЕЛЕН ЦЕНТЪР НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

Св. Кираджиев

Вътрешните миграционни движения имат важно значение при формирането на населението в отделните райони на една страна. В България преди Освобождението (1878 г.) са били характерни сезонните преселвания — отиването на жетва („романя“), коситба и др., гурбетчийството и др. След Освобождението поради развитието на капиталистическата промишленост и нарастването ролята на административните функции на по-големите градове и поради други фактори вътрешните миграции силно се увеличават. Главни притегателни центрове на население стават градовете, и то предимно многолюдните градове, най-вече София.

Преселванията към градовете биват три вида: трайни, временни и ежедневни (трудови миграции).

Трайните миграции имат най-важно значение и довеждат до голямо и постоянно разместване на населението. Факторите, които причиняват преселванията, са различни, но определящо значение имат икономическите фактори. Градът — формиращ се промишлен център, привлича многобройна работна ръка, която идва главно от селата. Нарастването от административния и обслужващ апарат в редица градове също предизвиква заселване на многобройно население. Временните преселвания на населението към градовете също се увеличават.

Ежедневните (в по-редки случаи седмични) трудови миграции в последно време станаха съществена особеност в градския живот. Те представляват ежедневно отиване на работа в града на работници (и по-малко служители) от околните близки или по-далечни селища (главно села).

Проучването на вътрешните миграции и особено на ролята на градовете като притегателни центрове на население е все още недостатъчно. В тази насока особено ценна е студията на Л. Динев за трудовите миграции към София.¹

В настоящата статия се прави опит да се характеризира притегателната сила на нашата столица за създаване преди всичко на трайни миграции, техните изменения по време и посоки. За съжаление нашата работа се затрудни в известна степен от липсата на достатъчно пълни

¹ Динев, Л., Върху някои проблеми на трудовите миграции на населението в България, Год. на Соф. у-т, Геолого-географски ф-т, том 61, 1966/1967 г., кн. 2.

и подробни статистически данни и от честите промени в административните очертания на София, което не позволява да се направят някои точни сравнения.

София вече близо век е столица на България. През това време тя бързо надрасна по броя на населението си, по стопанската си роля и по политико-културното си значение другите наши градове. В резултат на това и нейната притегателна сила спрямо населението на България е най-голяма. Силата на притеглянето и характерът на преселванията в града обаче съществено са се изменяли от Освобождението насам.

В средата на XIX в. София е сравнително западна град, след като четири века е бил бейлербейска столица на Румелия. В навечерието на Освобождението градът има само 15 000—18 000 жители. Първото преброяване на населението в 1880 г. показва, че София със своите 20 856 жители е на пето място между градовете в България след Русе—26 163 ж., Варна—24 555 ж., Шумен—23 167 ж. и Пловдив—33 442 ж. (последният град тогава е в Източна Румелия). В 1892 г. София е вече най-големият град по население в България. През 1910 г. столицата има над два пъти по-многобройно население от Пловдив—втория по големина град у нас, а в 1934 г.—почти три пъти повече. Населението на София нараства много бързо: в 1900 г.—67 789 д., 1910 г.—102 812 д., 1920 г.—154 025 д., 1926 г.—213 002 д. и в 1934 г.—287 095 д.

Бързото нарастване на населението на София се дължи главно на големия брой заселници, което проличава от таблица 1.

Таблица 1

Нарастване на населението на София по периоди¹

Периоди	Естествен прираст		Механичен прираст		Съотношение между ест. и мех. прираст
	общ брой	средно годишно	общ брой	средно годишно	
1881—1887	1 941	277	8 131	1 162	19:81
1888—1892	1 023	205	14 642	2 928	7:93
1893—1900	3 943	493	17 253	2 157	19:81
1901—1905	4 051	810	10 781	2 156	27:73
1906—1910	5 301	1 060	14 890	2 978	26:74
1911—1920	7 424	742	43 789	4 379	15:85
1921—1926	12 016	2 003	46 961	7 827	20:80
1927—1934	15 351	1 919	58 742	7 343	21:79

¹ П. В ъ ж а р о в, Нарастване на населението в София през периода 1881—1934 г., сп. „Сердика“, 1937, кн. IX, стр. 23.

В първите години след Освобождението главен фактор, който е причина София да привлича население, са столичните му функции. В създадените многобройни учреждения и служби били привлечени като чиновници много жители от провинцията.

Постепенно с развитието на промишлеността в София нуждата от работна ръка става много важен, а след Първата световна война и главен фактор за привличане на население. Така, докато през 80-те години на миналия век София има само 200—300 индустриални работници, в 1902 г. те нарастват на 2500, а в 1926 г.—на 12 986¹. Това показва, че докато през 80-те години на миналия век индустриалните работници съставляват под 1% от населението на града, в 1902 г. техният брой нараства на близо 3%, а в 1926 г. е вече 6%.

По време на войните 1912—1913 и 1915—1918 г. и особено след тях в София се заселват много бежанци от Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини.

Във връзка със засилване на класовото разслоение в българското село и ускорено развитие на промишлеността в столицата притокът на население от селата към София след войните се увеличава (вж. табл. 1).

Така за 54 години (1880—1934 г.)—до последното преброяване преди 9.IX.1944 г., населението на гр. София се е увеличило с 51 050 души от естествен прираст и с 215 189 души от механичен прираст (съотношение 18:82).

Интересно е да подчертаем, че за периода 1901—1934 г. към София са се насочили 51% от селската емиграция в България, към четирите други най-големи града в страната—Пловдив, Варна, Русе и Бургас—25%, а към всички останали градове в България—само 24%.²

Да разгледаме и географското разпределение на заселилите се в София. Това може да направим според месторождението на софийското население по преброяването от 1934 г., тъй като липсват данни от текуща статистика. През споменатата година живеещите в София и предградията ѝ имат следното месторождение: София—104 500 д. (30,7%), другаде в България—176 331 д. (57,4%), в Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини—34 850 д. (9,4%), другаде в чужбина и непоказани—13 312 д. (2,5%).

По-подробно географското разпределение на населението в София по месторождение проличава на карта № 1.

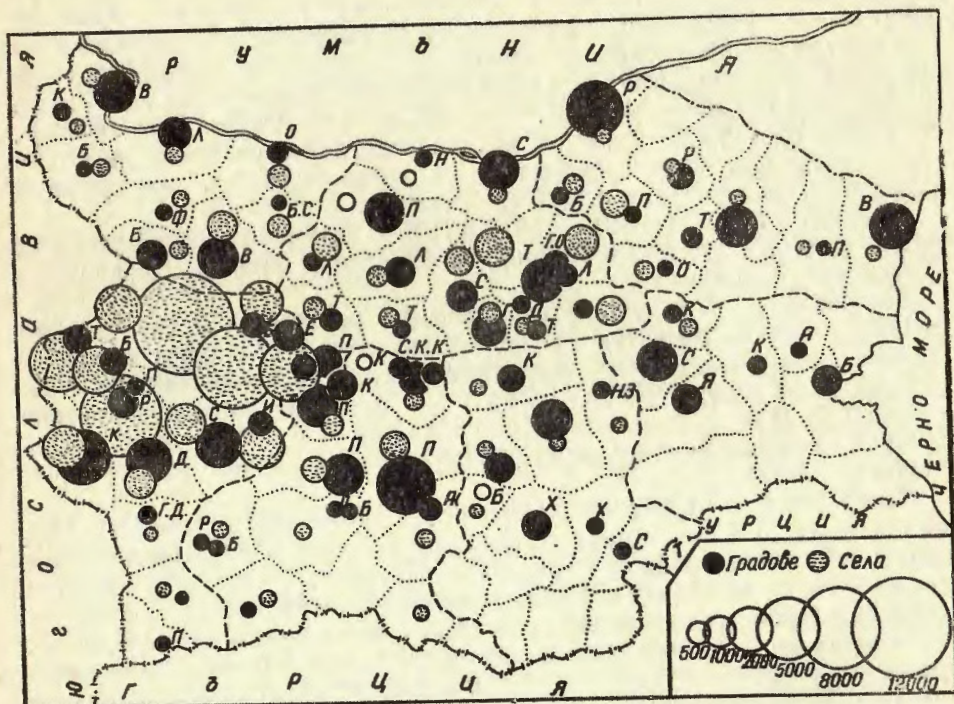
Градовете, в които са родени най-много софийски жители, са: Пловдив—4072 души, Кюстендил—3735, Русе—3730, Самоков—2858, Варна—2412, Плевен—2268, Ст. Димитров (Дупница)—2256, В.Търново—2170, Враца—2022, Шумен—2067, Панагюрище—1982, Пазарджик—1979 души, и др. Особено много заселници в София дават такива сравнително

¹ Д. М л а д е н о в, Поява на фабричен пролетариат в България, С., 1961, стр. 67; Д. Й о р д а н о в, Принос към промишлената история на града София, С., 1928, стр. 89.

² П. В ъ ж а р о в, цит. съч., стр. 27.

неголеми градове, като Самоков, Кюстендил, Панагюрище, Копривница, Пирдоп и др.

Околии, в които са родени най-много жители на София (без населението на градовете в тях), са: Софийска селска — 12 468 д., Елинпелин-

Фиг. 1. Месторождение на жителите на София според преброяването през 1934 г. по градове и околии (без родените в столицата)

ска (Новоселска) — 7938, Радомирска — 7650, Трънска — 4373, Пирдопска — 4259, Годечка — 3070, Ихтиманска — 2871, Брезнишка — 2810, Кюстендилска — 2625, Ботевградска — 2160, Самоковска — 1924 д., и т. н.

На картата ясно се вижда, че най-много софиянци произлизат от околията в Западна Средна България. Това не е случайно — тук са били разположени околии, които не само че се намират най-близо до София, но са имали и екстензивно селско стопанство и са били слабо индустриализирани.

След 9.IX.1944 г. притеглящата сила на София спрямо населението на България продължава да е голяма. През 1956 г. София заедно с група села е обявена за градски окръг (отделно има Софийски селски окръг).

Промените в административните очертания на София и липсата на разработени статистически данни за периода 1934—1959 г. не дават възможност да се характеризират миграциите за този период.

Населението на София — градски окръг, от 1.I.1960 г. до края на 1968 г. нараства според пресмятанятията на Държавното управление за информация от 752 037 ж. на 950 676 ж., или със 198 639. От тях в резултат на естествен прираст са 115 359 ж., от вътрешни миграции (само между окръзите — без тези вътре в окръзите) — 83 952 ж. (от тях заселени в София — градски окръг, 100 611 ж. и изселници — 16 659 ж.) и от външни миграции — 672 ж. Следователно за този период съотношението между нарасалото население от естествен прираст и от вътрешните миграции е 58:42 (външните миграции са незначителни). Това показва, че в посочения период средно годишното нарастване на населението на София от механичен прираст на вътрешните миграции е 9328 души, а през периода 1927—1934 г. то е 7343 д. (вж. табл. 1). Очевидно е, че за периода 1960—1968 г. в сравнение с периода 1927—1934 г. интензивността на вътрешната миграция към София — градски окръг, показва намаление. По косвен път — въз основа на разликата в броя на населението между 1946 и 1959 г., установихме с приблизителност, че механичният прираст на София — градски окръг, в този период не се отличава съществено по интензивност в сравнение с вече разглеждания период 1960—1968 г. Трябва обаче да отбележим, че в края на 40-те години от София се изселват около 25 000 евреи.

По-подробни данни за механичния прираст на София — градски окръг, в периода 1960—1968 г. се дават в таблица 2.

От таблицата проличава, че за посочения период наред със заселванията в София се наблюдават и изселвания от нея, които стават по-интен-

Таблица 2

Механичен прираст на София — градски окръг

Година	Вътрешна миграция			Външна миграция			Общо механичен прираст
	заселени от други окръзи	изселени в други окръзи	механичен прираст	имигранти	емигранти	механичен прираст	
1960	7 916	750	7 166	7	96	-89	7 077
1961	3 683	1 883	1 800	2	58	-56	1 744
1962	8 048	531	7 517	1	70	-69	7 448
1963	9 416	505	8 911	—	88	-88	8 823
1964	12 538	818	11 720	1	53	-52	11 668
1965	10 910	536	10 374	1	31	-30	10 344
1966	17 737	4 217	13 520	—	103	-103	13 417
1967	14 508	3 647	10 861	—	40	-40	10 821
1968	15 855	3 772	12 083	—	145	-145	11 938
Общо	100 611	16 659	83 952	12	684	-672	83 280

живни в последните години. Това е нов елемент в миграциите на София; защото преди 9.IX.1944 г. изселванията от столицата в провинцията са били незначителни. Това са главно добре подготвени кадри от промишлеността, селското стопанство, строителството и др., които отиват на работа из страната.

Главен фактор, които има определяща роля върху силата на притеглянето на София, е развитието на нейната промишленост. В годините на народната власт нашата столица израсна като първостепенен промишлен център. Основната част от заселващите се в София, както ще отбележим по-нататък, идват като работници и служители в силно нарасналите по размери индустриални предприятия в София. Индустриалните работници и служители съставляват все по-голям процент от населението на столицата.

Таблица 3

Нарастване на броя на работниците и служителите в промишлените предприятия на София — градски окръг

Години	1934	1957	1963	1962	1964	1966	1968
Брой (в хил.)	около 20	110	142	146	156	175	177
% на работниците и служителите в промишлеността от населението	около 5	15,2	18,5	18,6	19,1	19,1	18,6

Трябва да подчертаем, че 50-те години са периодът на най-бързата индустриализация на София. Особено бързо се развиха отраслите на тежката промишленост, които се нуждаят от многобройна работна ръка.

София е главно политическо и културно-просветно средище на България. За изпълнението на тези функции София също привлича многобройно население от всички райони на страната.

Тези фактори (и други със сравнително по-малко влияние) доведоха до увеличаване нуждата от хора, много от които се набират именно от заселващите се в София от всички краища на България.

Географското разпределение на заселващите се и изселващите за София — градски окръг, проличава от таблица 4.

На фигура 2 е показано географското разпределение на заселниците в София — градски окръг, за периода 1960—1968 г. Прави впечатление, че към София има прилив на население главно от недостатъчно индустриализираните западни части на България. Слабият приток на население от Североизточна България се дължи на нарасналата притегателна сила на Варна и Русе.

Между географското разпределение на механичния прираст на София в миналото (до 1934 г.) и през последното десетилетие се наблюдават доста общи черти. Преди всичко и в миналото, и напоследък (1960—1968 г.) преобладават заселвания в София от Западна Средна България и особено от Софийско. Освен това трябва да подчертаем, че заселни-

Таблица 4

Географско разпределение на заселващите и изселващите се (механичен прираст) за София — градски окръг, от вътрешните миграции (без това вътре в окръга) за периода 1960—1968 г.

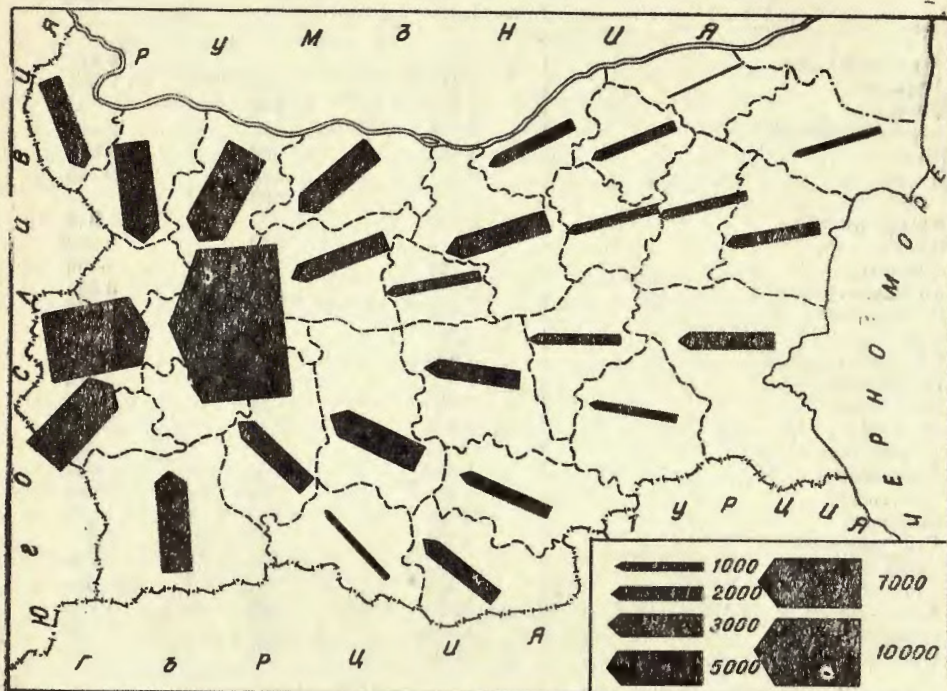
Окръзи	Заселени	Изселени	Механичен прираст
Благоевградски	4 814	392	4 422
Бургаски	2 470	1 150	1 320
Варненски	1 938	1 202	736
Великотърновски	3 177	513	2 664
Видински	3 292	422	2 870
Врачански	6 491	746	5 745
Габровски	1 324	504	820
Кърджалийски	2 239	329	1 910
Кюстендилски	6 519	579	5 940
Ловешки	2 762	496	2 266
Михайловградски	5 451	820	4 631
Пазарджишки	2 943	401	2 542
Пернишки	10 581	782	9 799
Плевенски	3 906	665	3 241
Пловдивски	4 252	780	3 472
Поморавски	1 213	711	502
Русенски	1 839	560	1 279
Сливстренски	541	207	334
Сливенски	1 252	320	932
Смолянски	683	434	249
Софийски	23 708	1 853	21 855
Старозагорски	2 358	783	1 575
Толбухински	782	257	525
Търговишки	1 312	792	520
Хасковски	2 055	260	1 795
Ифуменски	1 404	374	1 030
Ямболски	1 305	326	979
Всичко	100 611	16 659	83 952

ците от Северозападна България, Източнородопската област и особено от Пиринския край показват увеличение.

Интересно е да разгледаме причините на заселванията и изселванията (механическият прираст) в София — градски окръг. По данни за периода 1963—1968 г. (за който има данни) от всички 67 469 души механичен прираст от вътрешните миграции 22 609 (33,5%) са променили жителството си поради смяна на местоработата си, 4133 (6,1%) поради придружаване на съпруга (та), 17 142 (25,4%) са деца и ученици до 16-годишна възраст, 14 063 (20,8%) поради сключване на брак и 9522 д. (14,2%) по други причини. Очевидно е, че населението на София се увеличава главно от хора, които идват на работа в София (заедно със съпруга(та) и децата си.

Трябва да подчертаем, че в София през 1968 г. са живеели и над 120 000 несофийски жители.¹

Едно сравнение между София и другите най-големи градове—Пловдив, Варна, Русе и Бургас, показва, че притегателната сила на София в срав-

Фиг. 2. Заселници в София за периода 1960—1968 г.

нение с притегателната сила на тези градове през последното десетилетие е значително по-малка, отколкото в миналото (преди 1934 г.). Механичният прираст за периода 1960—1968 г. на 1000 жители от населението на тези градове е: София — 89 души, Пловдив — 181, Варна — 291, Русе — 279 и Бургас — 348 д. Това показва, че броят на населението на тези четири града нараства в резултат на механичния прираст по-бързо, отколкото населението на София.

От всичко изложено дотук е ясно, че изключително бързото увеличаване на населението в София от Освобождението насам се дължи на нейната грамадна притегателна сила спрямо населението на България

¹ В. „Работническо дело“, 12.XII. 1968 г.

поради значението ѝ на пръв промишлен, транспортен, обществено-политически и културно-просветен център на страната.

Трябва да подчертаем, че увеличаването на населението на София протича много по-бързо, отколкото увеличаването на градското население на България, поради което и относителният дял на населението на столицата от Освобождението насам е силно нараснал.

София според концентрирането на населението е отишла по-напред, отколкото е целесъобразно за една столица на държава от величината на България. Затова са в действие мероприятия от различен характер, целта на които е да забавят темповете на увеличаване на населението на София, респ. нейния механичен прираст. Някои от тези мероприятия целят намаляване притегателната сила на София. Така темповете на нарастване на промишленото производство в София намаляват в сравнение с цяла България. През 1957 г. на София — градски окръг, са се падали 19,6% от работниците и служителите, заети в промишлеността на България, в 1960 г. — 18,6%, 1964 г. — 17,6% и в 1968 г. — 16,1%. Също така с чувствителното подобряване на транспортните връзки на София с околните села, даващи заселници в столицата, се цели да се отклони стремежът на жителите от тези села да се преселват в София. В редица градове на страната се построиха нови висши учебни заведения с цел да се намали притокът на студенти в София. Вземат се и административни мерки по ограничаване заселванията в София.

Провеждането на тези и други мероприятия обаче досега не е дало очаквания резултат, което се вижда от таблица 2. Механичният прираст в София показва обща тенденция на увеличаване.

Очевидно е, че изброените мероприятия трябва да се провеждат по-ефективно, а също и да се набележат и провеждат нови мероприятия. Например да се изгради система от неголеми промишлени предприятия в близките или по-далечните селища около София, които ще ангажират работна ръка, която сега ежедневно прекосява за работа в София и се стреми да се настани на местожителство в столицата. Дори трябва да се засили „роенето“ на някои софийски промишлени предприятия в околностите на столицата с цел да се намалят ежедневните миграции към София. Подобряването на битовите условия и обслужването на населението в селищата около София и в Западна Средна България също ще намали стремежа за изселване към София и може да въздейства върху намаляване притегателната сила на София. В столицата трябва да се разшири мрежата от специални училища, които да подготвят необходимите промишлени и други кадри, а не повечето от тях да се привличат от страната (през 1969 г. — 8000 души).¹

¹ В. „Вечерни новини“ от 14. VIII. 1970 г.

И з в о д и

1. В резултат на притегателната сила на София след Освобождението (1878 г.) населението на столицата се увеличава главно от механичен прираст (заселване).

2. Главен фактор, който влияе за привличане на заселници в София, е необходимостта от работна ръка за бързо развиващата се нейна промишленост.

3. Основната част от заселниците в София идват от западните предели на България и особено от Софийски окръг.

4. Докато в миналото (до 1934 г.) София е имала по-голяма притегателна сила към населението на България в сравнение с другите големи български градове, в последните години се наблюдава обратното, което е едно положително явление.

5. Прекалено голямата концентрация на население в София налага осъществяването на енергично провеждани мероприятия с цел да се забави прирастът на населението в столицата.

Използувани статистически данни:

1. Статистически годишник на Народна република България. София, 1959—1969 г.

2. Демографска статистика, София, 1960—1968 г.

SOFIA ALS ANZIEHUNGSZENTRUM
FÜR BEVÖLKERUNG BULGARIENS

Swetlin Kiradshiev

Zusammenfassung

Die Hauptursache für das schnelle Anwachsen der Bevölkerung Sofias nach der Befreiung (1878), als es zur Hauptstadt Bulgariens erhoben wurde, war seine starke Anziehungskraft auf die Bevölkerung des Landes. Ende des XIX. und Beginn des XX. Jahrhunderts siedelten sich in Sofia viele Ansiedler an, die in die Hauptstadt kamen, um in der Verwaltung oder noch mehr in den neueröffneten Industriebetrieben zu arbeiten. Die Ansiedler kamen hauptsächlich aus West-Bulgarien (insbesondere aus den Kreisen Sofia, Radomir, Nowoselzi, Tran) und am meisten aus den Städten Samokov, Kostendyl, Panagürische, Koprivschitza, Pirdop, Tarnowo, Wraza u. a., entsprechend deren Bevölkerungszahl. Während der Zeitperiode 1880—1934 war der mechanische Zuwachs Sofias viermal grösser als der natürliche Zuwachs.

Seit dem 9. 9. 1944 bis heute sind die Übersiedlungen nach Sofia ebenfalls zahlreich. Der mechanische Zuwachs Sofias während dieser Periode ist fast gleich dem natürlichen Zuwachs. Sofia zieht die Umsiedler hauptsächlich seiner raschen industriellen Entwicklung wegen an. Die meisten Ansiedler kommen aus den Kreisen von Sofia, Pernik, Kostendyl, Wraza und Michajlovgrad. Während in der Vergangenheit (bis 1934) Sofia eine viel grössere Anziehungskraft auf die Bevölkerung Bulgariens ausübte im Vergleich zu den übrigen grossen bulgarischen Städten, wird während der letzten Jahre das Umgekehrte beobachtet, was eine positive Erscheinung ist.

Die grosse Konzentration der Bevölkerung in Sofia macht energische Massnahmen für eine Verringerung der Anziehungskraft Sofias und ein Verlangsamen des Anwachsens der Bevölkerung der Hauptstadt notwendig. Vor allem wird schon ein Streben nach Dezentralisation der neu gegründeten Betriebe beobachtet. Auch haben sich die Transportverbindungen Sofias mit den umliegenden Dörfern wesentlich gebessert, so daß das Ansiedeln der Bewohner dieser Dörfer in Sofia selbst sich bedeutend verringert hat. In einer Reihe von Städten wurden Hochschulen gebaut, um den Zufluss von Studenten nach Sofia zu verringern. Es werden auch administrative Massnahmen getroffen, um die Ansiedlungen in Sofia zu beschränken. In der Perspektive ist aber notwendig, daß in den umliegenden Ortschaften mehr neue Industriebetriebe aufgebaut werden, wo jene Arbeiter Beschäftigung finden können, die jetzt täglich zur Arbeit nach Sofia fahren und das Streben haben, sich in Sofia zu ständiger Arbeit anzusiedeln. Es sollten sogar Sofioter Industriebetriebe Filialen in den umliegenden Ortschaften eröffnen. Es sollte die Vorbereitung der Industriekader in den Sofioter Fachschulen verbessert werden, damit nicht alljährlich einige Tausende junger Arbeiter aus der Provinz gerufen werden müssen. Eine Verbesserung der Lebensbedingungen und des Kundendienstes in den Ortschaften in der Umgebung Sofias und in West-Bulgarien würde ebenfalls das Streben nach Ansiedlung in Sofia verringern.